

ELŻBIETA KARNAFEL-WYKA¹

MOBILNOŚĆ ZAWODOWA KOBIET WIEJSKICH: INICJATYWY I DZIAŁANIA MINISTRA ROLNICTWA I ROZWOJU WSI

AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA KOBIET WIEJSKICH – TROCHĘ STATYSTYKI

W krajach Unii Europejskiej aktywność zawodowa kobiet jest wyższa na obszarach zurbanizowanych niż na obszarach wiejskich. Największe różnice pomiędzy aktywnością kobiet z miasta i ze wsi występują w Bułgarii, Słowacji i na Litwie. Najwyższy wskaźnik aktywności kobiet mieszkających na obszarach wiejskich ma Szwecja (68,7%), najniższy zaś – Włochy (45,4%). Polska, ze wskaźnikiem 51,5%, zajmuje 12. miejsce. Nasz kraj charakteryzuje się bardzo wysokim wskaźnikiem samozatrudnienia kobiet – bo dotyczy to niemal co siódmej Polki. Pod tym względem Polki zajmują piąte miejsce w Europie po Greczynkach, Włoszkach, Chorwatkach i Portugalkach. Udział Polek wśród pracodawców jest wysoki, gdyż niemal co trzeci pracodawca w Polsce jest kobietą (czwarte miejsce w Europie²).

Bezrobocie wśród kobiet na obszarach wiejskich UE jest bardzo zróżnicowane. Najwyższe jest w Hiszpanii, najniższe zaś w Luksemburgu, Danii i Cyprze. Stopa procentowa bezrobocia Polek z obszarów wiejskich wynosi 11%³.

Z perspektywy unijnej najniższe wskaźniki dotyczące zatrudnienia kobiet w rolnictwie odnotowuje się w takich krajach, jak: Niemcy, Norwegia, Szwecja, Irlandia, Belgia, Dania. Wszystkie te kraje charakteryzują się zatrudnieniem kobiet w rolnictwie

¹ Autorka pracuje w Departamencie Spraw Społecznych i Oświaty Rolniczej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

² Raport z badania „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania”, marzec 2012, wykonany na zlecenie MRiRW.

³ Tamże.

na poziomie około 1%, natomiast w Polsce jest to 12%, co plasuje nas na jednej z końcowych pozycji⁴.

Liczba kobiet pracujących w polskim rolnictwie to ponad 1,1 mln. Na 1 468 178 ubezpieczonych w KRUS 694 624 to kobiety, dla których podstawowym źródłem utrzymania jest działalność rolnicza. Udział kobiet w prowadzeniu gospodarstwa rolnego jest od lat niezmienny – około 20% gospodarstw w Polsce kierują kobiety.

W strukturze rejestrowanego bezrobocia osób zamieszkałych na wsi dominują kobiety (podobnie zresztą jak w miastach). W końcu 2013 r. odnotowano 487,5 tys. kobiet zamieszkałych na wsi pozostających bez pracy (44,3% ogółu zarejestrowanych bezrobotnych kobiet w Polsce). Zbiorowość ukrytych bezrobotnych, związanych z gospodarstwami rolnymi szacuje się na poziomie 550–600 tys., w tym większość to kobiety.

WYBRANE DZIAŁANIA SPRZYJAJĄCE MOBILNOŚCI ZAWODOWEJ

Zjawisko ukrytego bezrobocia w rolnictwie oraz słabej mobilności zawodowej właścicieli nieruchomości rolnych i członków ich rodzin jest w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi od wielu lat dostrzegane. Podejmuje się różne działania, by je ograniczać, najczęściej wpisują się one w szersze programy służące poprawie jakości życia i pracy na wsi. Podejmowane są także, we współpracy z innymi resortami, w szczególności z ministrami pracy i polityki społecznej, gospodarki oraz rozwoju regionalnego, inicjatywy, których celem jest tworzenie warunków sprzyjających aktywności zawodowej mieszkańców wsi na pozarolniczym rynku pracy.

Zalecenia w tym zakresie formułuje także pod adresem Polski Rada UE w mechanizmie wzmocnionej koordynacji polityk gospodarczych państw członkowskich UE w ramach Semestru Europejskiego i realizacji przyjętej w 2010 roku strategii „Europa 2020”. W konsekwencji zwiększanie międzysektorowej mobilności pracowników (rolników i członków ich rodzin) zostało wpisane do *Krajowego Programu Reform. Aktualizacja 2013/2014*. Dla realizacji tego zalecenia stworzone zostały ramy w dokumentach strategicznych i programowych rządu na lata 2014–2020.

Polityka rynku pracy⁵. Głównym celem podejmowanych działań jest ułatwianie nie tylko osobom bezrobotnym, ale również poszukującym pracy powrotu do (lub rozpoczęcia) aktywności zawodowej. Rozszerzono krąg osób uprawnionych do korzystania z określonych usług rynku pracy o osoby podlegające ubezpieczeniu społecznemu rolników jako domownik lub małżonek rolnika, jeżeli zamierzają podjąć zatrudnienie lub inną pracę zarobkową albo działalność gospodarczą poza rolnictwem. Tym samym osoby aktualnie ubezpieczone w KRUS – małżonki rolników i domownicy – zainteresowane zyskaniem niezbędnych kwalifikacji zawodowych do podjęcia pozarolniczego zatrudnienia, po zarejestrowaniu się w powiatowym urzędzie pracy – jako poszukujący pracy – mogą korzystać z pełnego zakresu usług szkoleniowych.

⁴ Tamże.

⁵ 1 lutego 2009 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 19 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

Obowiązująca od 27 maja 2014 r., znowelizowana ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy ma zwiększyć skuteczność publicznych służb zatrudnienia, w tym dostosować działania urzędów pracy do indywidualnych potrzeb bezrobotnych i pracodawców, wprowadzić nowe narzędzia motywujące bezrobotnych, zwłaszcza osoby młode, do samodzielnego podejmowania działań zmierzających do zatrudnienia oraz szczególne rozwiązania sprzyjające zatrudnianiu osób dojrzałych. Każda osoba bezrobotna, zarejestrowana w powiatowym urzędzie pracy, w tym także posiadająca gospodarstwo rolne o powierzchni nieprzekraczającej 2 ha przeliczeniowych lub podlegająca ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowemu z tytułu stałej pracy jako współmałżonek lub domownik w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych nieprzekraczającej 2 ha przeliczeniowych, będzie od początku prowadzona przez tego samego pracownika urzędu pracy (doradcę klienta). Taka indywidualizacja podejścia i przejęcie zadań wykonywanych przez pośrednika pracy i doradcę zawodowego, powinno ułatwić aktywizację zawodową bezrobotnego przy uwzględnieniu jego sytuacji życiowej i szans na rynku pracy, oddalenia od rynku pracy i jego gotowości do wejścia lub powrotu na rynek pracy, w ramach tzw. indywidualnego planu działań.

Nowym instrumentem wsparcia dla bezrobotnych jest również pożyczka na uruchomienie działalności gospodarczej w maksymalnej kwocie do 20-krotności przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w kraju. Ponadto przewidziano szereg instrumentów dla pracodawców zatrudniających bezrobotnych, z których korzystać mogą także producenci rolni; na przykład może to być pożyczka na utworzenie stanowiska pracy dla bezrobotnego w maksymalnej kwocie do sześciokrotności przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia.

W ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki na lata 2007–2013 realizowano projekty mające na celu wsparcie doradcze i szkoleniowe osób odchodzących z rolnictwa w uzyskaniu nowych kwalifikacji zawodowych, pozwalających na podjęcie zatrudnienia lub samozatrudnienia w zawodach niezwiązanych z działalnością rolniczą. Beneficjentami tego rodzaju wsparcia byli rolnicy i domownicy wykonujący działalność rolniczą, zamieszkujący w gminach wiejskich, miejsko-wiejskich oraz w miastach do 25 tys. mieszkańców, zainteresowani podjęciem zatrudnienia poza rolnictwem lub podjęciem pozarolniczej działalności gospodarczej. Realizowano także projekty wspierające poradnictwo indywidualne i grupowe oraz szkolenia zawodowe.

O aktywności zawodowej kobiet wiejskich świadczy także ich udział w szkoleniach zawodowych dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie w ramach PROW 2007–2013. Łącznie w szkoleniach wzięło udział (według danych MRiRW na koniec grudnia 2013 r.) 176 925 osób, w tym 121 180 mężczyzn i 55 745 kobiet (31,5%).

Polityka prorodzinna. Zgodnie z zapowiedzią Prezesa Rady Ministrów w exposé, do uzgodnień skierowany został projekt zmian w ustawie o świadczeniach rodzinnych, który przewiduje wprowadzenie rocznego świadczenia rodzicielskiego dla osób nieuprawnionych do zasiłków i urlopów macierzyńskich, z którego skorzystają także rolnicy. Przewiduje się wejście w życie tego świadczenia z dniem 1 stycznia 2016 r.

Jednym z zadań polityki prorodzinnej państwa jest budowa instytucjonalnego systemu opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 na obszarach wiejskich. Na koniec 2013 r. ogółem funkcjonowało 151 instytucji opieki, z tego 118 żłobków i 33 kluby dziecięce (6,7% gmin z 1571 gmin wiejskich). Ogółem wszystkie instytucje opiekuńcze na obszarach wiejskich dysponowały 2,7 tys. miejsc. Szacuje się, że na obszarach wiejskich opieką we wszystkich żłobkach i klubach dziecięcych objętych było 0,8% dzieci w wieku do lat 3⁶.

Duży nacisk kładzie się na tworzenie publicznych i niepublicznych instytucji opieki przez gminy. Na koniec 2013 r. na terenie 23 gmin wiejskich funkcjonował przynajmniej jeden żłobek lub klub dziecięcy utworzony przez gminę, a na terenie kolejnych 17 prowadzone były instytucje niepubliczne, zajmujące się opieką nad dziećmi do lat 3, otrzymujące dotację celową z budżetu gminy. Łącznie placówki tego typu funkcjonowały na terenie 2,5% gmin z 1571 gmin wiejskich.

Działania samorządów lokalnych wsparte zostały resortowym (MPiPS) programem rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 „Maluch” w 2012 roku oraz środkami z PROW na tworzenie żłobków i przedszkoli w ramach osi LEADER.

Ponadto od 13 lipca 2013 r. wprowadzono przepis o opłacaniu składek z budżetu państwa za nianie, opiekujące się dziećmi do lat 3 i zatrudnione na podstawie umowy aktywizującej na ubezpieczenie emerytalne i rentowe (ZUS), z którego mogą również korzystać rolnicy (jako zatrudniający i jako zatrudniani)⁷.

ZABEZPIECZENIE SPOŁECZNE ROLNIKÓW

Rolnicy mają odrębny od powszechnego system ubezpieczenia społecznego, realizowany przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Jest on modernizowany w zależności od uwarunkowań życia społeczno-gospodarczego kraju oraz na bieżąco dostosowywany, w szczególności do innych przepisów regulujących kwestie zabezpieczenia społecznego. Istotne dla problematyki kobiet wiejskich na gruncie ustawy o systemie ubezpieczenia społecznego rolników (od początku obowiązywania ustawy, tj. od 1991 r.) jest to, że status małżonka rolnika jest tożsamy ze statusem rolnika. Tym samym małżonek rolnika ma jednakowe prawa i obowiązki – wynikające z przepisów tej ustawy, a często także i innych aktów prawnych, które powołują się na definicję rolnika przyjętą dla celów ubezpieczeniowych. Najogólniej mówiąc, kobiety ubezpieczone w KRUS mają zabezpieczenie emerytalno-rentowe, ubezpieczenie wypadkowe oraz chorobowe i macierzyńskie (to ostatnie w postaci jednorazowego świadczenia).

W ostatnich latach wprowadzono również do ubezpieczenia społecznego finansowanie ze środków budżetu państwa składek (na gruncie systemu rolniczego) na ubezpieczenie emerytalno-rentowe rolników w trakcie sprawowania przez rolnika

⁶ Sprawozdania rzeczowo-finansowe z wykonania zadań z zakresu opieki nad dziećmi do lat 3 na koniec 2013 r.

⁷ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (Dz. U. z 2013 r. poz. 1457 z późn. zm.).

lub domownika osobistej opieki nad dzieckiem, trwającej przez okres do 3 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez dziecko 5. roku życia, a w przypadku dziecka, które z powodu stanu zdrowia potwierdzonego orzeczeniem o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności wymaga osobistej opieki tej osoby, przez okres do 6 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez dziecko 18. roku życia⁸. Z instrumentu tego korzysta obecnie ponad 60 tys. osób i liczba ta stale rośnie. Dla budżetów wielu rolniczych rodzin, szczególnie młodych, ma on istotne znaczenie.

1 stycznia 2015 r. weszła w życie zmiana do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, która rozszerzyła zakres podmiotowy tejże ustawy o osoby (rolników i domowników), które równolegle z prowadzeniem działalności rolniczej podejmą, jako dodatkową, pracę na umowę-zlecenie lub podejmą się pełnienia funkcji w radzie nadzorczej za wynagrodzeniem – w czasie przewidzianym w umowie lub wykonywaniu ww. funkcji, jeżeli przychód osiągany z tego tytułu w rozliczeniu miesięcznym nie przekracza kwoty równej połowie minimalnego wynagrodzenia za pracę. W takiej sytuacji rolnik i domownik będzie podlegał ubezpieczeniom społecznym w dwóch systemach: w ZUS obowiązkowo z tytułu wykonywania umowy-zlecenia, oraz w KRUS dobrowolnie z tytułu prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwie rolnym.

WSPÓLNA POLITYKA ROLNA – UDZIAŁ KOBIET W REALIZACJI PROW 2007–2013

Od roku 2004 Polska jako członek UE objęta jest wspólną polityką rolną i tym samym należy do beneficjentów, korzystających ze środków z funduszy europejskich. W ramach WPR realizowane jest bezpośrednie wsparcie dochodów rolniczych (płatności bezpośrednie) oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). W kampanii 2013 roku o płatności bezpośrednie ubiegało się 1,36 mln rolników. Łączna kwota przewidywana do wypłaty wyniosła 14,2 mld zł. Ogółem w latach 2004–2013 w ramach płatności bezpośrednich wypłacono ok. 107 mld zł (stan na 27.06.2014). W latach 2007–2013 realizowany był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, który ułatwiał procesy modernizacji i rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Na realizację PROW 2007–2013 przewidziano kwotę 17,2 mld euro.

Działania z zakresu mobilności zawodowej rolników realizowano w ramach osi 3 PROW 2007–2013 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej. Wspierano dywersyfikację działalności gospodarczej i tworzenie pozarolniczych źródeł dochodów, rozwój przedsiębiorczości, budowę infrastruktury technicznej oraz ochronę dziedzictwa kulturowego. Do końca 2013 r. zawarto ponad 38 tys. umów na kwotę prawie 13,6 mld zł. Dzięki zrealizowanym operacjom ponad 12,2 tys. rolników lub członków ich rodzin podjęło działalność pozarolniczą, głównie w sferze usług. Mikroprzedsiębiorcy utworzyli 13,8 tys. nowych miejsc pracy. Działania te wspierane były dodatkowo projektami realizowanymi w ramach programu LEADER. Udział kobiet wśród beneficjentów PROW 2007–2013 kształtuje się na poziomie ponad 20%.

⁸ Ustawa z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 983), która weszła w życie z dniem 1 września 2013 r.

TABELA 1. Udział kobiet w działaniach PROW 2007–2013 (wybrane działania)

TABLE 1. Share of women in the activities of the Rural Development Programme for 2007–2013 (selected activities)

Lp.	Działanie PROW 2007–2013	Udział kobiet w realizacji (%)
1.	Ułatwianie startu młodym rolnikom	16,8
2.	Modernizacja gospodarstw rolnych	17,0
3.	Program rolnośrodowiskowy (Płatności rolnośrodowiskowe)	21,0
4.	Renty strukturalne	21,0
5.	Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	25,0
6.	Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne	30,0/28,0 (schemat I/II)
7.	Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	27,0
8.	Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)	30,0

Źródło: Dane własne MRiRW.

W PROW 2007–2013 nie przewidziano specjalnie dedykowanych kobietom działań, gdyż traktuje się wszystkich beneficjentów na równych prawach. W badaniu „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania – Raport z badania” zrealizowanego na zlecenie MRiRW w 2012 roku, pytane o tę kwestię kobiety nie widziały potrzeby tworzenia dla nich odrębnych projektów. Zupełnie przeciwstawne wnioski wynikają z badań prowadzonych przez PARP wśród przedsiębiorczyń i osób zainteresowanych rozpoczęciem działalności gospodarczej.

NOWA PERSPEKTYWA FINANSOWA 2014–2020

23 maja 2014 r. Komisja Europejska zatwierdziła Umowę Partnerstwa, będącą najważniejszym dokumentem, określającym strategię wykorzystania przez Polskę środków z Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (w ramach polityki spójności, wspólnej polityki rolnej i wspólnej polityki rybołówstwa) w perspektywie programowania w latach 2014–2020. W Umowie Partnerstwa uwzględniono wyzwania rozwojowe stojące przed obszarami wiejskimi, w ramach zarówno Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, jak i programów operacyjnych polityki spójności. Poza wskazaniem w Umowie Partnerstwa głównych kierunków wsparcia obszarów wiejskich i rolnictwa z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Obszarów Wiejskich (EFRROW), dokument ten przewiduje, iż w ramach polityki spójności na działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich zostanie przeznaczonych ok. 5,2 mld euro, w formie instrumentów określonych we właściwych programach krajowych i regionalnych. Powyższe wsparcie koncentrować się będzie na rozwoju przedsiębiorczości i lepszym wykorzystaniu kapitału ludzkiego, w tym m.in. reorientacji zawodowej rolników (ok. 1,5 mld euro).

Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020 (SRKL)⁹. Głównym celem SRKL jest rozwijanie kapitału ludzkiego poprzez wydobywanie potencjału osób w taki sposób, by mogły w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, politycznym i ekonomicznym na wszystkich etapach życia. Poza celem głównym w SRKL wy-

⁹ Rada Ministrów przyjęła tę strategię 18 czerwca 2013 r.

znaczono pięć celów szczegółowych, m.in.: wzrost zatrudnienia oraz wydłużenie aktywności zawodowej i zapewnienie lepszej jakości funkcjonowania osób starszych. Realizacja celu głównego oraz celów szczegółowych SRKL odbywać się będzie poprzez działania podejmowane na różnych etapach życia: od wczesnego dzieciństwa, poprzez edukację szkolną, edukację na poziomie wyższym, okres aktywności zawodowej i rodzicielstwa, do starości. Sposób realizacji celów SRKL został opisany w dokumencie implementacyjnym w formie zbioru narzędzi, z których jeden dotyczy bezpośrednio reorientacji zawodowej rolników – tzw. narzędzie 63 ma spowodować poprawę dostępu do pomocy świadczonej przez inne podmioty niż powiatowe urzędy pracy dla osób dążących do poprawy swojej sytuacji na rynku pracy, w tym dla właścicieli nieruchomości rolnych, ich współmałżonków i domowników, poszukujących alternatywnych źródeł dochodu i zmierzających do zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej.

PROGRAMY OPERACYJNE NA LATA 2014–2020

Program: Wiedza, Edukacja i Rozwój na lata 2014–2020 (PO WER) powstał w odpowiedzi na potrzeby reform w takich sferach, jak: zatrudnienie, włączenie społeczne, edukacja, szkolnictwo wyższe, zdrowie i dobre rządzenie. W tej perspektywie środki EFS zainwestowane będą w rozwój kapitału ludzkiego, wiedzy i edukacji, co będzie jednym z warunków, by nasza gospodarka stawała się bardziej konkurencyjna i innowacyjna, a nasi obywatele kreatywniejsi i bardziej przedsiębiorczy. Regiony będą zarządzały większością środków EFS, z regionalnych programów operacyjnych (RPO) finansowane będą przedsięwzięcia dedykowane konkretnym osobom i grupom. W ramach PO WER realizowane będą reformy systemowe dotyczące zatrudnienia, przystosowania przedsiębiorstw i pracowników do zmian w gospodarce, edukacji oraz zdrowia. W system realizacji PO WER zaangażowane będą zarówno instytucje centralne, jak i regionalne. Program został przyjęty przez KE 17.12.2014 r.

Regionalne Programy Operacyjne. Nadal trwają negocjacje z KE dotyczące kształtu programów regionalnych, przygotowanych przez samorządy województw. W ramach RPO zaprojektowano działania sprzyjające m.in. reorientacji zawodowej mieszkańców regionu według kryteriów: 50+, osoba znajdująca się w trudnej sytuacji na rynku pracy, kobiety i osoby niepełnosprawne, osoby młode.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Komisja Europejska decyzją z 12 grudnia 2014 r. zaakceptowała Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Najważniejszym priorytetem nowego PROW jest poprawa konkurencyjności sektora rolnego z uwzględnieniem celów środowiskowych. Nowy program wspierać będzie dalszą restrukturyzację i modernizację gospodarstw rolnych oraz rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego. W ramach programu kontynuowane będą również działania wspierające tworzenie miejsc pracy na wsi, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego. Łącznie środki publiczne przeznaczone na realizację programu wyniosą ponad 13,5 mld euro.

Przykłady instrumentów mających sprzyjać reorientacji zawodowej rolników w PROW 2014–2020:

- Płatności dla rolników kwalifikujących się do wsparcia w ramach systemu dla małych gospodarstw (płatność dla rolników przekazujących małe gospodarstwa);
- Premie na rozpoczęcie działalności gospodarczej na rzecz działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich (premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej);
- Pomoc na inwestycje w przetwórstwo/marketing i rozwój produktów rolnych (przetwórstwo i marketing produktów rolnych);
- Rozwój usług rolniczych.

Ponadto w ramach programu LEADER wspierane będą operacje mające na celu m.in. uruchamianie działalności gospodarczej i rozwój przedsiębiorczości, dywersyfikację źródeł dochodu, w tym tworzenie i rozwój inkubatorów przetwórstwa lokalnego, a także podnoszenie kompetencji osób z obszaru LSR w powiązaniu z zakładaniem działalności gospodarczej, rozwojem przedsiębiorczości lub dywersyfikacją źródeł dochodów, w szczególności rolników i osób długotrwale pozostających bez pracy. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu (w tym z rynku pracy) będzie realizowane m.in. poprzez obowiązkowe wskazanie w LSR grup defaworyzowanych, które uzyskają wsparcie w ramach LSR.

LINKI ZWIĄZANE Z ZAPREZENTOWANYM W ARTYKULE TEMATEM

<http://www.bip.minrol.gov.pl/Opracowania.-ekspertyzy.-publikacje/Sytuacja-kobiet-w-rolnictwie-i-na-obszarach-wiejskich>

<https://bip.minrol.gov.pl/Informacje-Branzowe/Zabezpieczenie-spoeczne-rolnikow>